

CAPITOLINA DÍAZ

Bretxes de gènere (salarial, de cures, de temps lliure)

Cap de nosaltres veurà la paritat de gènere en les nostres vides, i probablement tampoc no la veuran moltes de les nostres filles. Aquesta és la troballa allisonadora de l'Informe Global de Bretxa de Gènere 2020, que revela que la paritat de gènere no s'aconseguirà en 99,5 anys.

Global Gender Gap Report 2020¹

El concepte de bretxa s'usa, cada vegada amb més freqüència, en les anàlisis sociològiques destinades a fonamentar polítiques públiques. Segons el *Dictionary.com*, bretxes de gènere són les diferències entre dones i homes, especialment aquelles que es reflecteixen en els èxits o actituds socials, polítiques, intel·lectuals, culturals o econòmiques.² Potser la publicació més coneguda amb el títol de *Bretxa de gènere* és l'informe que, des del 2006, periòdicament elabora el Fòrum Econòmic Mundial sota el nom de *Bretxa Global de Gènere* (GGG per les sigles en anglés), en què classifica 153 països (el 2020) segons el profit que obtenen del talent femení i

Capitolina Díaz Martínez (Villadepalos, 1952) és sociòloga especialitzada en Sociologia de l'Educació, Sociologia del Gènere i Metodologia de les Ciències Socials. Va ser directora fundadora de la Unitat de Dones i Ciència i Directora General per a la Igualtat en l'Ocupació del Govern espanyol. Entre les seues publicacions destaquen nombroses aportacions acadèmiques, així com el llibre *Sociología y género* (Editorial Tecnos, 2013)

¹ <<https://www.weforum.org/reports/gender-gap-2020-report-100-years-pay-equality>> (consulta: 13/03/2020)

² <<http://www.dictionary.com/browse/gender-gap>> (consulta: 27/03/2020)

al qual correspon la cita que encapçala aquest article. La bretxa global de gènere es basa en indicadors econòmics, educatius, de salut i de participació política. Havent acumulat ja dades al llarg de 14 anys, l'esmentada edició del 2020 mostra que mentre que el món ha progressat en general, les desigualtats de gènere continuen sent severes i obstinades. Aquesta persistència de les desigualtats de gènere, el desig de conèixer-ne algunes amb més profunditat i la cerca de formes de superar-les és el principal objectiu d'aquest article.

Abans d'entrar en els detalls sobre les bretxes de gènere, convé tenir-ne una idea de les dimensions, encara que siga a grans trets. L'esmentat Informe del Fòrum Econòmic Mundial (p. 10) dona compte de l'aspecte i les proporcions de les bretxes de gènere, el 2020, d'acord amb les quatre grans dimensions o indicadors en què el presenten: educació, salut, participació política i participació i oportunitats en l'economia. De manera sintètica indica que afortunadament en educació i salut les dones del món pràcticament igualen els homes, però en participació en l'economia la bretxa encara és enorme (de 58 sobre 100) i en participació política s'obri fins a 75 punts sobre 100. De totes maneres, fins i tot en aquelles dimensions en què la xifra global és bastant equilibrada, les diferències de detall continuen sent notables i hi ha altres bretxes, no plantejades en aquesta imatge simplificada, que limiten les expectatives i la vida de les dones i perjudiquen el desenvolupament i el benestar general. Algunes d'aquestes són objecte detallat d'aquest article.

Ens centrarem, a partir d'ací, a resumir algunes de les dimensions més conegudes i estudiades de la bretxa de gènere com la *bretxa salarial* i d'altres menys estudiades com la *bretxa de cures* i la *bretxa de temps propi* i a establir quina relació hi ha entre les tres, la qual cosa suposa un enfocament una mica diferent de la persistent divisió sexual del treball.

LA METÀFORA DE LA BRETXA

Per abordar el fenomen de diverses discriminacions de gènere sota el nom de bretxes de gènere ens sembla necessari detenir-nos prèviament a presentar una breu elaboració del concepte de bretxa en si mateix, del seu valor potencial per a l'anàlisi feminista i de l'aportació que suposa per a aquesta anàlisi donar un tractament de bretxes a les discriminacions de gènere.

Una bretxa, en el món físic, indica una obertura en una superfície, en principi anivellada, de manera que tots dos costats de l'obertura queden en el mateix nivell. No importa que siga una bretxa en la paret, al cap o la distància entre un vagó de tren i l'andana. No hi ha distància jeràrquica entre els dos costats de l'obertura. No obstant això, quan traslladem la idea de bretxa del món físic al món social, encara

que la bretxa manté el caràcter d'obertura i distància, s'estableix una jerarquia entre els dos costats d'aquesta. Un està més alt que l'altre. Un representa l'òptim a aconseguir mentre que l'altre presenta un dèficit que s'ha de satisfer per aconseguir l'òptim. Així, la bretxa salarial indica la distància que hi ha entre el salari mitjà de les dones i el més elevat dels homes i porta implícita la idea que les dones han d'assolir el salari dels homes; la bretxa digital de gènere representa més ús, i més sofisticat, d'Internet per part dels homes, i així successivament. En tots els tipus de bretxa de gènere estudiats fins ara, la situació dels homes representa l'òptim i la de les dones, el dèficit. Davant d'això, presentem dues propostes. D'una banda, entenem que una societat més cohesionada i justa seria aquella que no presentara bretxes (per cert, ni de gènere ni de cap altre tipus) o aquestes foren mínimes, però això no vol dir que les dones hagen d'aconseguir la posició actual dels homes. Probablement, el punt d'equilibri no està en el cim aconseguit pels homes, sinó en algun altre punt en el qual dones, homes i altres gèneres puguin tenir les mateixes oportunitats d'opció i d'acció. El mateix es podria dir de la bretxa de consum Nord-Sud. Tenint en compte l'estrés al qual estem sotmetent el planeta, probablement els qui més consumeixen haurien de reduir la seua despesa i els qui encara passen penúria, millorar el seu accés al consum.

D'altra banda, proposem caracteritzar la desigualtat de gènere en el treball domèstic i de cures, com a *bretxa de gènere de cures*. Això ens enfronta a una mena de bretxa en la qual, de forma generalitzada, el costat alt l'ocupen les dones: elles són les qui majoritàriament cuiden i els homes són els qui presenten un notable *dèficit de treball de cures*. Així doncs, proposem l'ús del concepte *bretxa* també per a mostrar un dèficit masculí, per a mostrar allò que les dones tenen en el seu *haver* i els homes tenen en el seu *deure*. Creiem que l'ús del mateix terme per a mostrar els dèficits, siguin de les dones o dels homes, té un valor simbòlic afegit. Efectivament, en produir-se una continuïtat semàntica quan anomenem tots dos fenòmens sembla més fàcil que comencem a entendre que per aconseguir una major cohesió social, un món més equilibrat, tant els homes com les dones han de compensar els seus dèficits. Així, de la mateixa manera que pensem que les dones haurien de rebre el mateix salari que els homes per un treball d'igual valor, sembla lògic pensar que els homes haurien de contribuir als treballs domèstics i de cures de manera proporcional a les dones. Especialment quan viuen en parella i, sobretot, si tenen persones dependents al seu càrrec.

Hi ha, doncs, una raó política, de política feminista, que aconsella aquesta innovació terminològica que afavoreix la visibilització i denúncia de les desiguals responsabilitats en la cura de les persones dependents. El dèficit masculí en els

treballs de cures és una forma d'injustícia molt difícil de tallar. La manca, fins ara, d'un nom específic capaç d'identificar aquest fenomen i la dificultat de definir, en la seua complexitat, els treballs de cura (Cristina Carrasco, 2016: 42) podria obstaculitzar la percepció social que els homes han de corresponsabilitzar-se de la cura. Així mateix, l'esmentada dificultat de definició i denominació —fins ara— del dèficit masculí de cures probablement contribueix a l'escassetat de mesures que puguen afavorir la implicació masculina en les cures, tant en les polítiques d'igualtat com en les educatives. La bretxa de cures constitueix l'arrel originària d'altres bretxes de gènere, ja que aquesta, que és la traducció del repartiment desigual de les hores de dedicació a les tasques domèstiques i de cures i del major compromís de les dones amb el benestar familiar, redueix el temps, la disposició i les energies que les dones (en particular les que viuen en parella o tenen dependents) poden dedicar al treball remunerat, a la professionalització, a la participació en la vida pública, fins i tot al descans i a la cura pròpia.

Per això, pensem que mentre no s'equilibre aquest dèficit de cures masculí, no s'igualarà la posició de les dones i els homes en la societat. Per aquest motiu hem començat buscant una denominació que identifique amb claredat aquesta bretxa i les seues dimensions, i insistim en el fet que, en aquest cas més que en altres, la pilota de la igualtat està en la teulada masculina. Ells tenen pendent assumir la corresponsabilitat en les tasques de cura, especialment quan viuen en parella. Indubtablement, es poden establir polítiques que estimulen l'interés masculí per compartir les cures.

Un fenomen social com les persistents desigualtats de gènere es pot comprendre millor i, conseqüentment, s'hi poden buscar solucions amb polítiques apropiades, si se'n coneixen les dimensions. Plantejar la desigualtat en forma de bretxa facilita el mesurament de les dimensions del fenomen. Quan s'expressen les desigualtats en forma de bretxa, s'expressen mitjançant dades numèriques. Precisament les institucions públiques, nacionals o internacionals, mostren més preocupació pel fenomen de la desigualtat des que tenen xifres que el revelen i el constaten. En les últimes dècades comptem amb els índexs de desenvolupament humà de l'ONU,³ l'Informe del Fòrum Econòmic Mundial (citats més amunt) o l'índex d'igualtat de gènere, més pròxim, de l'Institut Europeu per a la Igualtat de Gènere (EIGE).⁴ Tots aquests,

³ <dr.undp.org/es/content/el-índice-de-desarrollo-de-género> (consulta: 8/4/2020)

⁴ <https://eige.europa.eu/news/gender-equality-index-2019-still-far-finish-line> (consulta: 8/4/2020)

juntament amb informes monogràfics de l'OCDE i d'altres organismes alerten de la persistència de les desigualtats de gènere i la necessitat de desenvolupar polítiques actives per a suprimir-les.

BRETXA SALARIAL

La bretxa de gènere més estudiada —des del segle XVIII, d'acord amb Maureen Mackintosh (1981: 12)— és la bretxa salarial (amb aquesta denominació o amb una altra). Derivada d'aquest estudi tan prolongat n'hi ha, com és de suposar, una literatura abundant (67.500 publicacions en castellà i 1.330.000 en anglès en Google Acadèmic el 27/03/2020). A penes hi ha referències sobre altres bretxes de gènere, encara que les diferències i discriminacions que donen lloc a aquestes bretxes sí que estiguen estudiades (amb més o menys profunditat, segons els camps). Però no se solen plantejar sota la denominació de bretxa.

Quan en economia es parla de la bretxa de gènere, en general, es fa referència a la bretxa salarial. És a dir, a la proporció del salari de la dona amb relació al salari d'un home en un lloc similar. Segons l'estudi esmentat anteriorment *Bretxa Global de Gènere 2020* (pp. 17-19), a nivell mundial, la bretxa salarial és del 40 % i la bretxa d'ingressos (relació entre l'ingrés total i l'ingrés no salarial) és encara més elevada, arriba al 50 %. Així doncs, no sols a les dones en llocs similars se'ls paga menys que als homes (incloent-hi un nivell similar d'habilitat i d'antiguitat), sinó que també hi ha una bretxa d'ingressos que és encara més gran que la bretxa salarial. Aquesta diferència d'ingressos es deu, en part, al fet que les dones troben grans dificultats per aconseguir llocs de treball elevats o per a treballar en sectors d'alta rendibilitat. A més, les dones s'enfronten a molts obstacles per a crear empreses (sexisme en les inversions) i tenen poca tradició de ser elles mateixes les inversores (HBC, 2020). Ambdues activitats generen més ingressos financers que l'ocupació.

Les dades espanyoles són bastant millors que la mitjana mundial. No debades Espanya ocupa el vuité lloc, entre 153 països, segons l'índex de la Bretxa Global de Gènere. Tot i que ocupa un bon lloc en l'índex general, en el subíndex de participació econòmica només ocupa el lloc 72. A aquesta posició relativament baixa d'Espanya en el conjunt mundial contribueix, entre altres coses, el fet que les dones guanyen un 17 % menys que els homes i en les parelles amb fills, les dones guanyen un 25 % menys que els homes (28 % menys per a les dones en parelles sense fills), segons assenyalava l'índex d'igualtat de gènere de l'EIGE (2019).

| ⁵ <<https://www.ine.es/dynt3/inebase/es/index.htm?padre=4563&capsel=4568>>

A Espanya, segons l'Enquesta anual d'estructura salarial del 2017 de l'INE,⁵ el salari mitjà brut anual de les dones és de 20.607,85 € i el dels homes 26.391,83 €. És a dir, les dones cobren un 78,1 % del que cobren els homes, o el que és el mateix, la bretxa salarial bruta és del 24 %.

«Els nostres bebés tenen una bretxa salarial»

Aquesta frase tan sorprenent pertany a una de les feministes liberals, coneguda representant d'aquesta línia de pensament nord-americana. Efectivament, Sheryl Sandberg (cap d'operacions de Facebook, només un lloc per davall de Marck Zakemberg), en la reunió del Fòrum Econòmic Mundial a Davos, al gener del 2016, la fundadora de la campanya que porta el mateix nom que el seu conegut llibre *Lean In*, va sorprendre el públic en dir que

Els nostres bebés tenen una bretxa salarial («We have a toddler wage gap»). [...] en les llars estatunidenques —i que pot ser que en altres llocs siga encara pitjor— se solen assignar tasques diferents a nenes i nens. Ells trauen el fem (que comporta poc de temps) i elles renten els plats (que costa més temps) i als xiquets els donen pagues més grans que a les xiquetes. Es creen així expectatives diferents des de la primera infància i des de la base mateixa de la socialització humana. [...] Les mares sobreestimen sistemàticament el gatejar dels fills i subestimen el de les filles [...] Això pot semblar trivial, però aquests biaixos reflexius s'acumulen i creen barreres que tenen efectes profunds en el lloc de treball [...] Atribuïm l'èxit de manera diferent. Atribuïm l'èxit d'un home a les seues habilitats, mentre que, per a les dones, l'atribuïm al treball dur, a l'ajuda que reben dels altres i a la sort [...] Es promouen els homes basant-se en el seu potencial; les dones, en el que han demostrat. Igual que la raça. En un CV, un nom que sona a blanc, en comparació amb un nom que sona a negre, val tant com vuit anys de treball.⁶

Sheryl Sandberg estableix així la relació entre la primerenca divisió sexual del treball, dels rols de gènere en el treball (no sols en l'ocupació o treball remunerat) i la bretxa salarial i ens indica que aquesta divisió de rols i d'expectatives és la que condiciona la vida professional (justificarem més endavant que és la que també sustenta les múltiples bretxes de gènere) de dones i homes i de persones marcades per altres diferències.

⁶ <<https://www.facebook.com/worldeconomicforum/videos/10154876859996479/?v=10154876859996479>>

LA DESIGUALTAT DE GÈNERE ORIGINÀRIA: LA BRETXA DE CURES ENTRE DONES I HOMES

La bretxa de cures és, al nostre parer, la bretxa fundadora de la discriminació històrica de les dones. Fa uns anys vam fer una investigació sobre bretxes de gènere en tres països: Espanya, Islàndia i Noruega (Díaz i Simó, 2016), en què tractàrem d'establir la relació entre tres bretxes de gènere, el diferent impacte que tenen en els tres països i com l'hi experimenten dones i homes.

Dilucidar la naturalesa i la distribució del treball de cures aporta elements per a suggerir canvis en les polítiques públiques que afavorisquen la sostenibilitat de la vida humana i el gaudi de la vida. Canvis que passen per buscar un tipus d'organització social, de distribució de les hores de treball (pagat i no pagat) i de distribució del temps que, de manera progressiva, tendisquen a tancar les bretxes de gènere i que, alhora, ajuden a tancar altres bretxes com les de classe social, ètniques, de funcionalitat vital, etc. La desigualtat entre dones i homes en les cures, que és la que ací referim com a bretxa de gènere de cures, ha estat analitzada notablement per nombroses autores, entre moltes altres: Cristina Carrasco (2003, 2011, 2014, 2016), Lina Gálvez *et al.* (2010, 2013, 2016), Carlos Prieto i Amparo Serrano (2013, coords.); Carlos Prieto i Isabel Aler (2015); Carmen Castro (2018), etc. Per bé que partim de les reflexions realitzades pels qui ens han precedit, per les raons de continuïtat semàntica indicades més amunt, reenforcem l'anàlisi de les cures sota el concepte de bretxa.

L'Enquesta de l'ús del temps (EUT) (en les dues úniques edicions: 2002-2003 i 2009-2010)⁷ dona compte de les diferències de temps que dediquen homes i dones, que viuen en la mateixa llar, a les tasques de cura (lamentablement, amb dades una mica antigues ja que l'última EUT es va fer el 2010, i no se'n preveu una d'immediata). L'EUT analitza llars, tot tipus de llars. Per a la nostra investigació es van seleccionar només aquelles llars de l'EUT amb parelles de doble ingrés. Atés que l'objectiu era mesurar (a través de la variable «quantitat de temps») les influències de la bretxa de cures sobre la salarial, deixàrem fora de l'anàlisi les parelles en què un dels dos membres no tenia un treball remunerat, encara que tinguera ingressos derivats de rendes o de qualsevol altra font. Les llars amb una sola persona adulta també van quedar fora de l'estudi. Resumint molt, l'EUT ens diu que, de mitjana i considerant tot tipus de llars, les dones dediquen diàriament a les tasques de la

⁷ <https://www.ine.es/dyngs/inebase/es/operacion.htm?c=estadistica_c&cid=1254736176815&menu=resultats&idp=1254735976608#!tabs-1254736194826> (consulta: 4/4/2020)

llar no remunerades 4 hores i 7 minuts, mentre que els homes hi dediquen 1 hora i 54 minuts. En les llars objecte del nostre estudi, parelles amb ocupació i amb menors, les dones dediquen 5 hores i 34 minuts al treball de la llar i els seus companys homes, encara que augmenten notablement la dedicació en relació amb la mitjana de llars, amb 3 hores i 11 minuts, el seu dèficit de cures (la bretxa de cures) és de quasi dues hores i mitja.

Encara que siga breument, és de rigor assenyalar la importància que tenen les cures en qualsevol societat i en qualsevol sistema econòmic. Els éssers humans només podem participar en activitats productives si ens crien, per a la qual cosa es necessiten cures, i si ens mantenen diàriament i sistemàticament, per a la qual cosa es necessiten més cures. L'androcentrisme que caracteritza la ciència econòmica (com altres), a penes ha tingut en compte aquesta base de l'activitat econòmica, tal vegada perquè no està monetaritzada. *No es compta* el treball que es realitza cada dia per a mantenir, sostenir i, en suma, reproduir la població *i per això no entra en els comptes*. Aquest fenomen l'han posat de manifest les economistes feministes, entre les quals cal destacar Susan Himmelweit (1995); Rania Antonopoulos (2008); María Ángeles Durán (2000, 2013); Sandra Obiols (2019) i Antonella Picchio (2017). María Ángeles Durán (2013: 219) en posa un exemple que és tota una categoria:

Des de la perspectiva de la Comptabilitat Nacional, el naixement d'un xiquet redueix la renda per càpita, mentre que el d'un corder l'augmenta. Es considera actiu qui té cura dels corders, però qui té cura dels xiquets sense cobrar és considerat passiu. Tanmateix, pocs podran posar en dubte que gestar i donar a llum un xiquet és treballós, que cuidar-lo és una ocupació absorbent i que els xiquets són encara més necessaris per a una societat que els corders.

María Ángeles Durán anomena aquesta falta de comptabilitat del treball de cures, «l'economia no observada».

LA RELACIÓ ENTRE TRES BRETXES DE GÈNERE: SALARIAL, DE CURES I DE TEMPS PROPI

Hem assenyalat més amunt que tres importants bretxes de gènere —salarial, de cures i de temps propi— estan relacionades entre si. Però, la intensitat amb què

⁸ Així consta en la Declaració de Drets Humans de l'ONU (Drets Econòmics, Socials i Culturals, art. 70) i en el Tractat Constitutiu de la Unió Europea (art 119 i posteriors) i el principi es reflecteix en la legislació nacional dels 27 estats membres, 3 països de l'EEE, 2 països candidats i 1 ex estat membre)

s'han estudiat és diferent. Pel que sembla, la bretxa salarial és coneguda i reconeguda —en graus molt diferents— des del segle XVIII, de tal manera que la desigualtat salarial per sexe s'ha acabat prohibint en nombroses legislacions⁸ i la literatura sobre aquest tema és tan abundant que és redundant referir-la ací. La bretxa de temps propi (i la falta d'espai propi) s'ha reconegut i documentat de manera abundant —Ramón Ramos (1990), Soledad Murillo (2006), Cristina García Sáinz (2005), M. Ángeles Durán (2006), per esmentar només alguns dels treballs més coneguts al nostre país.⁹ Tots ells són estudis que palesen la diferència en l'ús del temps entre dones i homes, però no sota la denominació de bretxa, igual que succeeix amb els estudis de les desigualtats de gènere en les cures, que tampoc usen el concepte de bretxa. La diferència de denominació no s'assenyala com una limitació d'aquests estudis; al contrari, són la base sobre la qual hem elaborat el concepte de bretxa de cures i bretxa de temps propi.

En la figura 1 de l'informe del Fòrum Econòmic Mundial del 2020 citat més amunt, es pot observar la correlació entre la proporció de treball domèstic diari no pagat i la participació i oportunitats econòmiques de les dones en 153 països. El núvol de punts indica clarament que la participació econòmica de les dones i les seues oportunitats són més altes als països en què el seu treball domèstic no pagat és menor. Als països en què la corresponsabilitat dels homes és més gran i hi ha més serveis públics disponibles, es redueix el treball de cures no pagades de les dones i n'augmenta la participació econòmica. En el cas espanyol, si partim de les dades de l'EUT 2012, les dones amb treball remunerat i amb menors en la llar treballen una mitjana diària de 9 hores i 42 minuts. Els homes en les mateixes circumstàncies treballen 9 hores i 6 minuts. Resulta bastant equilibrat, encara que les dones treballen un poc més, la qual cosa reduirà el seu temps de lliure disposició. Però si descomponem el temps de treball entre pagat i no pagat, l'equilibri es trenca i la bretxa de cures mostra les seues dimensions reals, com ja s'ha indicat més amunt: les dones ocupen 4 hores i 12 minuts en el treball remunerat, mentre que els homes hi ocupen 5 hores i 55 minuts (elles quasi una quarta part menys que ells) perquè dediquen aquesta diferència, i més, al treball no remunerat: elles 5 hores i 34 minuts i ells 3 hores i 11 minuts (poc més de la meitat del temps que hi dediquen les dones).

⁹ Ja Virginia Wolf hi feia referència en la seua famosa novel·la *Una habitació pròpia*, la portada de la primera edició de la qual (1919), per cert, l'ocupa totalment un rellotge. Vegeu <<https://www.iberlibro.com/primer-edicion/room-own-woolf-virginia-hogarth-press/536355345/bd>>

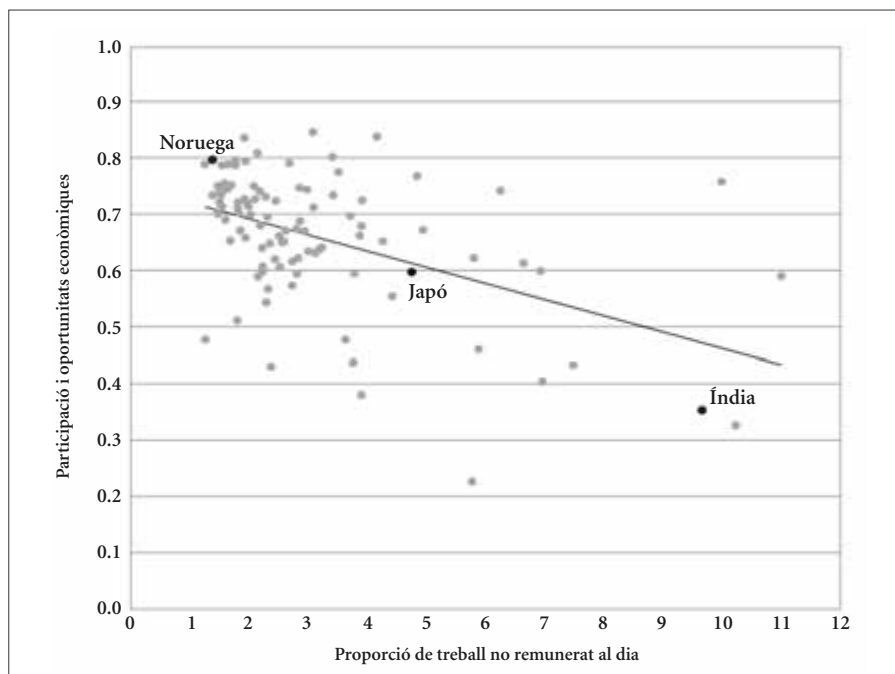

Figura 1. Economic participation and time spent in unpaid domestic work
 Font: World Economic Forum: *Global Gender Gap Report*, 2020, p. 13.

A partir d'aquestes dades, sembla evident en quina direcció s'hauria d'anar per a reduir la bretxa de cures. Deixem fora de l'equació de gènere aquella part de les cures personals o de terceres persones que es poden obtenir fora de la llar —siga en el mercat, en els serveis públics o en la comunitat-ONG (Cristina García Sáinz, 2002). Ens centrarem només en la bretxa de gènere a l'interior de les llars, que és la més general i la més fàcilment quantificable (llevat de la també notable bretxa de gènere de dades). Partim del fet que totes les persones necessitem cures i atencions personals i que els éssers humans som, en molts moments de les nostres vides, dependents de la cura d'uns altres. Les cures són inevitables i demanen moltes hores de treball, com documenta María Ángeles Durán (2013). I en un món més equilibrat, la solució a la bretxa aniria en la direcció del repartiment de les cures i, el seu paral·lel, el repartiment del treball remunerat. Així doncs, l'objectiu hauria de ser que els homes i els serveis públics s'ocupen de bona part del treball de cures que fan les dones a les seues cases. Aquesta seria la direcció del canvi, diferent, per cert, de la que es dedueix del famós «diamant de les cures» de Shahra Razavi (2007: 21). Razavi explica que les cures es distribueixen entre quatre vèrtexs: la llar, el mercat, l'Estat (serveis públics), la comunitat i ONG, i parla de l'equilibri entre els quatre.

Posar la llar en un dels vèrtexs suposa enfosquir completament les relacions de gènere dins de la llar. Només per a les cures proporcionades fora de la llar, podem buscar quin és l'equilibri que més afavoreix homes i dones per igual. És clar que la llar és un espai desigual en molts sentits (Díaz *et al.*, 2015), però no hi ha dubte que ho és en relació amb qui hi fa el treball. Tornant a les dades de la imatge de l'informe sobre la Bretxa Global de Gènere, convé insistir que s'hi evidencia que la participació econòmica de les dones està directament relacionada amb la dedicació al treball domèstic no remunerat i aquestes xifres ens assenyalen que per a reblir la bretxa de cures, aquest superàvit de treball no pagat de les dones ha de ser assumit pels homes de manera alíquota.

El pronòstic pessimista que encapçala aquest article ens hauria de portar a pensar que és urgent canviar d'enfocament per acostar-nos amb més velocitat a la paritat i, per fer això, cal mirar els vells problemes amb ulls nous. No és suficient apujar els salaris de les dones o provocar clevills en els sostres de vidre. Hem de centrar-nos en les desigualtats que hi ha a la base. Com ens ha dit anteriorment Sheryl Sandberg, el problema ve des del bressol i des d'un sistema econòmic centrat en el benefici econòmic i en el sosteniment del poder masculí, com explicarem a continuació. Així doncs, proposem dirigir els ulls cap a la bretxa de cures, històricament prèvia a la salarial i causa d'aquesta —per això l'anomenem «bretxa originària». Els estudis feministes fa dècades que han assenyalat el camí. Ja en els setanta, Heidi Hartman explicava que el rol de cures assignat i assumit per les dones és previ a la creació del mercat mateix. Hartman (1979: 13-14) estableix que el patriarcat és anterior al capitalisme i que el que tenim en l'actualitat és un capitalisme patriarcal:

Els elements crucials del patriarcat, tal com els experimentem habitualment, són: el matrimoni heterosexual (i l'homofòbia consegüent), la cria dels fills i el treball domèstic a càrrec de la dona, la dependència de la dona respecte de l'home (imposada pels dispositius del mercat de treball), l'Estat i nombroses institucions basades en les relacions socials entre els homes: clubs, esports, sindicats, professions, universitats, esglésies, corporacions i exèrcit. Tots aquests elements s'han d'examinar si es vol comprendre el capitalisme patriarcal.

Un d'aquests elements, el treball de cures, és analitzat detalladament per Cristina Carrasco, Cristina Borderías i Teresa Torns, en el seu llibre *El trabajo de cuidados*, en el qual sostenen que «la desvaloració d'aquest treball va ser una construcció social que va acompanyar el desenvolupament de la producció mercantil» (2011: 16). Així doncs, tenim una divisió de rols i ocupacions, i la desvaloració d'una d'aquestes ocupacions —les cures— sobre la qual s'han creat teories per a

legitimar aquesta divisió de rols (Sheila Lewenhak, 1992). Per no estendre'ns, n'assenyalarem almenys una. La que explica Elisabeth Badinter quan estudia la història de l'assignació social de rols a través de l'estudi de les actituds maternal del s. XVII al XX. A partir d'aquest recorregut històric, desmunta la relació entre cures i instint maternal: «No hem trobat cap conducta universal i necessària de la mare. Per contra, hem comprovat el caràcter summament variable dels seus sentiments, d'acord amb la seua cultura, les seues ambicions, les seues frustracions» (1981: 390). En les nostres societats capitalistes-patriarcal, que diria Hartman, les suposades actituds maternal universal i els seus derivats en forma de cures a qui les dones tinguen a prop estan, sens dubte, en l'originària divisió sexual del treball i tot l'entramat de subordinació femenina que sobre això s'ha construït.

En síntesi, amb la consolidació del primer capitalisme¹⁰ s'intensifica la separació entre el treball domèstic i el mercantil, i es desvaloritza el primer, tal vegada per la dificultat de l'extracció directa de plusvàlua al treball de cures. Amb el capitalisme avançat, les dones ingressen, de manera creixent, en el mercat de treball remunerat masculinitzat, alhora que es desvaloritza el treball domèstic i les àrees de competència femenina, però els homes no s'incorporen de manera equivalent al treball no remunerat de la llar (Jennifer L. Hook, 2006 i 2010) ni reconeixen (no legitimen) els coneixements de l'activitat domèstica, transmesos per i entre les dones (Sheila Lewenhak, 1992).

Amb l'estat de benestar i altres desenvolupaments del capitalisme avançat, només s'ha materialitzat una relativa igualtat formal en el mercat de treball. És formal perquè a pesar que la legislació —a partir d'un determinat moment— estableix la igualtat davant de l'ocupació, homes i dones, de partida, hi ingressen en condicions diferents: ells estan lliures per a treballar les hores que siga i on se'ls demane, mentre que elles disposen de menys temps i menys llibertat per al treball remunerat, ja que se segueixen ocupant, en major proporció, del treball domèstic i de cures. Les dones assumeixen la seua quota i la dels homes —tota o en part—, la qual cosa els redueix la disponibilitat, la flexibilitat horària i la mobilitat. La llibertat que les dones donen als homes en alliberar-los de les tasques de cures —cosa que fan amb diferents graus de tolerància—, les tanca a elles a les llars i no sols respecte al mercat

¹⁰ Reconec la limitació del meu coneixement en referir-me només al capitalisme i no a altres règims econòmics. Lamentablement, fins on jo conec, no hi ha evidència de models d'igualtat en allò referit a la corresponsabilitat de cures en cap altre sistema politicoeconòmic conegut. Sembla confirmar-ho la referència que fa Cristina Carrasco (2016) a Boulding, que ja el 1972 indicava que la supervivència de la raça humana ha depés en primer lloc de l'explotació de les dones, sense la qual fa molt de temps que hauria desaparegut

laboral, sinó que limita les seues opcions i fins i tot les aspiracions, per tal de no entrar en processos de dissonància cognitiva que les acabe danyant.

Així doncs, el major grau de subjecció de les dones a les tasques de cura és el que té impactes diferencials sobre les seues carreres laborals i vitals. Aquests impactes es manifesten especialment en dos moments crucials: en el període de naixement de les criatures i en el de cura de les persones majors de la família. Inmaculada Cebrián i Gloria Moreno (2015) mostren com, de manera especial la cura de criatures i majors, produeix trajectòries laborals més discontinües en les dones, que repercuteixen en un augment de la bretxa salarial de gènere, en la renda del present i en les pensions.

L'escassetat de temps propi (bretxa de temps) derivada dels dos moments crucials esmentats i de la permanent doble jornada de treball és el que porta, a vegades, les dones amb capacitats i possibilitats directives a rebutjar ascensos i responsabilitats que esdevindrien millores salarials i d'estatus. Dues entrevistades en la investigació sobre Espanya, Islàndia i Noruega esmentada més amunt (ambdues conviuen amb el pare de les seues filles), d'uns dels països més igualitaris del món, ho deixen clar:

Estic treballant en el mateix [que abans de nàixer la meua filla], però fa tres anys era directora d'una empresa i vaig optar per començar a treballar en una altra, sense ser-ne directora. Guanye menys, però tinc més temps i més flexibilitat (Dona, grup de dones, Oslo, 2015).

Vaig renunciar al càrrec de directora [quan vaig ser mare]. Ara puc adaptar-me i participar en els esdeveniments de la guarderia, com la festa de Santa Llúcia. Això no era possible quan treballava a l'hospital (Dona, grup de dones, Oslo, 2015).

En altres paraules, les tensions resultants de les responsabilitats de cura (de menors i/o majors) i la consegüent falta de temps propi, de temps de lliure disposició, porta les dones, sovint, a haver de reduir els seus compromisos amb el treball remunerat i les seues expectatives generals.

Aquesta interpretació del comportament de les dones enfront del seu ascens a càrrecs directius nega la visió (majoritàriament) masculina i interessada que els atribueix falta d'aspiracions i escàs interès per les altes responsabilitats (poder). Si enfoquem l'anàlisi en el context del doble treball de les dones, s'evidencien almenys dues causes que expliquen l'escassetat de dones en els llocs de presa de decisions, l'anomenat «sostre de vidre» (David A. Cotter *et al.*, 2001; Maite Sarrió *et al.*, 2002; James Albrecht *et al.*, 2003). Una de les causes de la resistència del sostre de vidre respon al sexisme i la cooptació masculina en els llocs de poder. L'altra n'és la satu-

ració que el treball de cures produeix a les dones. No sols hi ha una alta incompatibilitat horària, de calendari i funcional entre les cures i els càrrecs directius, sinó que les múltiples demandes i objectius a aconseguir en el treball de cures esgoten i, en alguns casos, satisfan les aspiracions de moltes dones sotmeses a la doble jornada i amb poca corresponsabilitat per part de les seues parelles. Aquesta condició de compromís familiar femení i doble jornada es dona tant al nostre país, on és freqüent que les llars amb dones en potencials posicions directives tinguin ajuda domèstica, com als països nòrdics, on l'ajuda domèstica és pràcticament inexistent (Einasdóttir Margret i Gudbjörg Linda Rafnstóttir, 2016; Kitterod, Ragni Hege i Marit Ronsen, 2016), la qual cosa ens indica que, també als països més igualitaris del món, la gran desigualtat continua tenint presència en la llar i en les relacions íntimes, en les relacions de parella.

CONCLUSIONS

Entenem que les cures o, el que és el mateix si fa no fa, el temps de treball domèstic no remunerat és com un estressor que limita les possibilitats d'ocupació i de vida pública i redueix el temps lliure. Partim d'una antiga divisió sexual del treball que, amb el pas del temps, va portar a una desvalorització del treball de cures i per derivació a una desvalorització de les persones que el realitzen, dones o altres grups subordinats. Així mateix, el coneixement generat en els processos de cures, siga culinari, sanitari, educacional, etc., o bé es valora i l'assumeixen els homes com a coneixement legítim pel sistema educatiu, o queda desvaloritzat. El compromís no compartit, amb la parella, de les tasques domèstiques, allibera els homes per a comprometre's amb el treball, amb la política, amb el món extern en general, sense limitacions derivades de les necessitats de cura familiars i redueix o anul·la les possibilitats de treball i vida pública de les dones que viuen en parella, més encara si tenen persones dependents al seu càrrec. Els fenòmens de desigualtat fins ací descrits es poden expressar en termes de bretxes de gènere. La bretxa de gènere de cures i de temps propi és causada pel dèficit masculí de cures i s'agreuja en els casos de serveis públics escassos o no accessibles.

REFERÈNCIES

- ALBRECHT, James; Anders BJÖRKLUND i Susan VROMAN (2003): «Is There a Glass Ceiling in Sweden?», *Journal of Labor Economics*, vol. 21(1), pp. 145-177.
- ANTONOPOULOS, Rania (2008): «The Unpaid Care Work-Paid Work Connection», *Levy Economics Institute, Working Papers Series*, en línia: <<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1176661>>.

- BADINTER, Elisabeth (1981): *¿Existe el amor maternal?*, Barcelona, Paidós Ibérica.
- CARRASCO BENGÓA, Cristina (2016): «Sostenibilidad de la vida y ceguera patriarcal. Una reflexión necesaria», *Atlánticas. Revista Internacional de Estudios Feministas* 1(1), pp. 34-57, en línea: <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5698564>>.
- CARRASCO, Cristina; Cristina BORDERÍAS i Teresa TORNOS (2011) (eds.): *El trabajo de cuidados. Historia, teoría y políticas*, Madrid, Los Libros de la Catarata.
- CARRASCO, Cristina i Màrius DOMÍNGUEZ (2003): «Género y usos del tiempo: nuevos enfoques metodológicos», *Revista de Economía Crítica* 1, pp. 129-152.
- CARRASCO BENGÓA, Cristina i Albert RECIO ANDREU (2014): «Del tiempo vivido al tiempo medido», *Revista de Economía Crítica* 17, pp. 82-97.
- CASTRO GARCÍA, Carmen (2018): «¿Qué hacer con los cuidados: Aportaciones feministas al debate sobre la reorganización de los cuidados?», *Viento sur: Por una izquierda alternativa* 156, pp. 48-57.
- CEBRIÁN, Inmaculada i Gloria MORENO (2015): «The effects of gender differences in career interruptions on the gender wage gap in Spain», *Feminist Economics* 21(4), pp. 1-27.
- COTTER, David A.; Joan M. HERMSEN, Seth OVADIA, Reeve VANNEMAN (2001): «The Glass Ceiling Effect», *Social Forces* 80(2) (diciembre), pp. 655-681, en línea: <<https://doi.org/10.1353/sof.2001.0091>>.
- DÍAZ MARTÍNEZ, Capitolina; Sandra DEMA MORENO i Lucila FINKEL (2015): «Desigualdades de género en la distribución de los recursos económicos en las parejas», *Papers* 100(1), pp. 53-73.
- DÍAZ MARTÍNEZ, Capitolina i Carles SIMÓ-NOGUERA (2016) (comps.): *Brecha salarial y brecha de cuidados*, València, Tirant lo Blanch.
- DÍAZ, Capitolina; Marcela JABBAZ, Empar AGUADO i Lydia GONZÁLEZ ORTA (2016): «Las brechas de género: brecha de cuidados, brecha salarial y brecha de tiempo propio», en Capitolina Díaz Martínez i Carles Simó-Noguera (comps.), pp. 20-38.
- DURÁN HERAS, María Ángeles (2000): *La contribución del trabajo no remunerado a la economía española: alternativas metodológicas*, Madrid, Instituto de la Mujer.
- (2006): *El valor del tiempo ¿cuántas horas te faltan al día?*, Madrid, Espasa-Calpe.
- (2012): *El trabajo no remunerado en la economía global*, Bilbao, Fundación BBVA.
- EINASDÓTTIR, Margret i Gudbjörg Linda RAFNSDÓTTIR (2016): «¡Es tan persistente!: Evolución de la brecha de cuidados en Islandia», en Capitolina Díaz Martínez i Carles Simó-Noguera (comps.), pp. 229-247.
- GALVEZ MUÑOZ, Lina (2016) (dir.): *La economía de los cuidados*, Sevilla, Deculturas.

- GÁLVEZ, Lina; Mónica DOMÍNGUEZ-SERRANO, Paula RODRÍGUEZ-MODROÑO i Mauricio MATUS (2013): «Time use and children's well-being: implications for public policies», *Fiscal Studies*, 34(3), pp. 373-389.
- GÁLVEZ, Lina; Paula RODRÍGUEZ i Mónica DOMÍNGUEZ (2010): «Género, trabajos y usos del tiempo en España dentro del contexto europeo», en Antonio Villar: *Mujeres y mercado laboral en España. Cuatro estudios sobre la discriminación salarial y la segregación laboral*, Madrid, Fundación BBVA.
- GARCÍA SAINZ, Cristina (2002): «Trabajo no remunerado versus mercantilización: hacia un reparto de responsabilidades entre hogar, mercado y Estado», *RES. Revista Española de Sociología* 2, pp. 139-149.
- (2005): «Aspectos conceptuales y metodológicos de las encuestas de uso del tiempo en España», en CEPAL: *El tiempo, los tiempos, una vara de desigualdad*, Santiago de Chile, CEPAL.
- HARTMANN, Heidi (1979): «The unhappy marriage of marxism and feminism: Towards a more progressive union», *Capital & Class*, 3(2), pp. 1-33.
- HBC, PRIVATE BANKING (2020): *She is the business*, en línia: <<https://www.hsbcbprivatbank.com/en/discover/our-insights/she-is-the-business>> (consulta: 10/4/2020).
- HIMMELWEIT, Susan (1995): «The discovery of 'unpaid work': the social consequences of the expansion of 'work'», *Feminist Economics* 1(2), pp. 1-19.
- HOOK, Jennifer L. (2006): «Care in context: Men's unpaid work in 20 countries, 1965-2003», *American Sociological Review* 71, pp. 639-660.
- (2010): «Gender inequality in the Welfare State: Sex segregation in Housework, 1965-2003», *American Journal of Sociology* 115, pp. 1480-1523.
- KITTEROD, Ragni Hege i Marit RONSEN (2016): «Paternidad comprometida en Noruega: ¿Quiénes son los "nuevos" padres?», en Capitolina Díaz Martínez y Carles Simó-Noguera, *op. cit.*, pp. 251-274.
- LEWENHAK, Sheila (1992): *Revaluation of Women's Work*, Londres, Earhscan.
- MACKINTOSH, Maureen (1981): «Gender and Economics: The Sexual Division of Labour and the Subordination of Women», en Kate Young, Carol Wolkowitz i Roselyn McCullagh (eds.): *Of Marriage and the Market: Women's Subordination in International Perspective*, Londres, CSE Books, pp. 1-15.
- MURILLO, Soledad (2006): *El mito de la vida privada. De la entrega al tiempo propio*, Madrid, Siglo XXI.
- OBIOL FRANCÉS, Sandra (2019): «El temps de la cura no és un temps lliure, sinó estructuralment exigit a les dones. Conversa amb María Ángeles Durán», *L'Espill* 50 (extra), pp. 305-310.
- PICCHIO, Antonella (ed.) (2017): *Unpaid Work and the Economy A gender analysis of the standards of living*, Milton Park/New York, Routledge.

- PRIETO RODRÍGUEZ, Carlos i Isabel ALER GAY (2015) (coords.): *Trabajo, cuidados, tiempo libre y relaciones de género en la sociedad española*, Madrid, Cinca.
- RAMOS TORRE, Ramón (1990): *Cronos dividido: uso del tiempo y desigualdad entre mujeres y hombres en España*, Madrid, Instituto de la Mujer.
- RAZAVI, Shahra (2007): «The Political and Social Economy of Care in a Development Context: Conceptual Issues», *Research Questions and Policy Options. Programme on Gender and Development 3*, Ginebra, UNRISD.
- SANDBERG, Sheryl (2013): *Vayamos adelante (Lean in): las mujeres, el trabajo y la voluntad de liderar*, Madrid, Penguin Random House.
- SARRIÓ, Maite; Ester BARBERÁ, Amparo RAMOS i Carlos CANDELA (2002): «Glass ceiling in the professional promotion of women», *International Journal of Social Psychology* 17(2), pp. 167-182.
- PRIETO, Carlos i Amparo SERRANO (coords.) (2013): *Los cuidados entre el trabajo y la vida pública*. Monogràfic de *Cuadernos de Relaciones Laborales*, vol. 31(1).
- WORLD ECONOMIC FORUM (2020): *The Global Gender Gap Report*, Ginebra, WEF.

Col·lecció

BREVIARIS

Lisboa. Llibre de navegació*José Cardoso Pires*

Traducció i introducció de Vicent Berenguer

La lluita per la vida*Charles R. Darwin / Alfred R. Wallace*

Traducció de Juli Peretó

Introducció de Manuel Costa i Juli Peretó

En una cambra i mitja*Joseph Brodsky*

Traducció d'Anna Torcal i Salvador Company

Introducció d'Antoni Munné

Juli despatxat de les portes del cel*Erasmus de Rotterdam*

Traducció i introducció d'Antoni Seva

L'esperit alemany en perill*Ernst Robert Curtius*

Traducció de Marc Jiménez

Introducció d'Antoni Martí Monterde

Assaigs d'ètica i estètica*David Hume*

Traducció i introducció de Sergi Rosell

Quinze dies al desert americà*Alexis de Tocqueville*

Traducció i pròleg de Tomàs Escuder

16 d'octubre de 1943*Giacomo Debenedetti*

Traducció i introducció de Maria Folch

PUV

PUBLICATIONS

UNIVERSITAT
DE VALÈNCIA